

فاطمه زهرا (ع) و تربیت فرزندان در احادیث

دکتر نهله غروی نائینی^(۱)

چکیده

نگاهی به گزارشهای تاریخ و سیره، نشان می‌دهد که زندگانی حضرت زهرا(س)، الگوی یک انسان کامل در مکتب اسلام است. مادر نمونه‌ای که با رفتار و گفتارش فرزندان تربیت کرد که به گواه دوست و دشمن، سرآمد مردم زمان خود بودند. فاطمه (س) خود الگویی برای فرزندان و همه زنان و مردان مسلمان در دوران زندگی کوتاهش بود. لکن از آنجا که احادیث درباره مناقب و خصلت‌های آن حضرت و خاندانش در طول تاریخ دستخوش حوادث شده است. این مقاله با داشتن نمونه گزارشات و کلمات از معصومین (ع) درباره فاطمه (س) کوشیده است تا نقش تربیتی دخت گرامی رسول ا. (ص) را در خانواده‌اش بیشتر روشن کند.

واژه‌های کلیدی: فاطمه (س)، تربیت، فرزندان، حدیث

مقدمه:

هر مکتبی دارای دو جزء اساسی است: یکی اندیشه که دارای جنبه زیر بنایی دارد و دید و جهان بینی آن مکتب را تشکیل می دهد و معمولاً نگرشها، بینشها و ارزشهای یک مکتب بر آن استوار است و دیگری عمل، که نشان می دهد آنچه را که مکتب از نظر تئوری بیان می دارد به چه صورتی قابل پیاده شدن است. در این مقاله که بحث درباره تعلیم و تربیت فرزندان و عملکرد و رفتار زهرای اطهر(س) است، این باور وجود دارد که حیات فاطمه(س) معرفی کننده شیوه عملی اسلام و بصورت یک مکتب است. مکتبی که دیدگاه آن را وحی الهی و هدایت عملی آن را پیامبر(ص) و امیرالمؤمنین(ع) بر عهده و نظارت داشته اند و فاطمه(س) قهرمان اجرای این مکتب بود. صدیقه کبری(س) الگوی یک زن کامل، بلکه باید گفت: یک انسان کامل در مکتب اسلام بوده است. بانویی که در دوران حیات کوتاهش - که مورخین بین ۱۸ تا ۳۵ سال (مجلسی، ج ۴۳، ص ۲۱۳ و ۲۱۴؛ غروی نایینی، ۱۲) ذکر کرده اند - مراحل مختلف دعوت و رسالت پیامبر(ص) را دید و در خانه وحی رشد کرد و با شعاع وحی انس گرفت. در مراحل مختلف زندگی روزگار گذراند و در هر زمینه سرآمد زنان گردید. پیامبر(ص) به وی فرمود: **أَلَا تَرْضَيْنَ أَنْ تَكُونِي سَيِّدَةَ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ** (بخاری: ج ۴، ص ۲۴۷ - ۲۴۸ کتاب المناقب؛ اسدالغابه: ج ۷، ص ۲۱۸) و **" مَا يَشْرِكُ أَنْ تَكُونِي سَيِّدَةَ نِسَاءِ أَهْلِ الْجَنَّةِ "** (ابن اثیر جوزی: ج ۷، ص ۲۱۹). نیز درباره فاطمه فرمود: **ابنتی فاطمة سَيِّدَةَ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ** (مجلسی: ج ۴۳، ص ۲۲).

فاطمه(س) زنی عاقل، کامل، مؤمن، مجاهد و مبارز، حق طلب و بردبار که به اعتراف دوست و دشمن مورد لطف خدا و رسولش بود که پیامبر(ص) درباره اش فرمود: **" ان الله يغضب لغضبك و يرضى لرضاك "** (ابن اثیر: ج ۷، ص ۲۱۹؛ مجلسی، ج ۴۳، ص ۲۲؛ طبرانی، ۲۲، ر ۴۰۲).

از آنجا که ثبت حدیث دستخوش اجتهاد شخصی خلفا شد، بسیاری از حقایق،

نکات مهم و ضروریات حفظ نشد. ظلمی که در طول تاریخ در حق اهل بیت پیامبر (ص) شد و خلفا در دوره‌های مختلف کوشیدند تا آثار آن بزرگواران را محو کنند. بی ارزش بودن دختر و زن نزد عرب - که علی رغم آموزشهای رسول خدا (ص) اثرات آن زدوده نشد - تحریف و محو احادیث فضایل و مناقب، همه و همه سبب شد تا از حالات و رفتار صدیقه کبری (س) با پدر، با همسر و با فرزندانش گزارش کامل و دقیق نداشته باشیم؛ اخلاق، مکارم و فضایل آن حضرت آنگونه که باید و شاید ثبت نشد. به عنوان نمونه مجموعه حدیثی بحار الانوار که بیشترین روایات را در مجموعه‌های حدیثی شیعه داراست در مجلد مربوط به زندگانی آن حضرت (س) بابی با عنوان «سیرها و مکارم اخلاقها» دارد که در آن نشانی از چگونگی رفتار آن حضرت با فرزندان و نحوه پرورش آنها نیست (ر.ک: مجلسی، ۴۳، ص ۸۱ - ۹۱) و باب «مناقبها و بعض احوالها» (همان، ص ۱۹ - ۸۰) ندرت روایاتی از خانه‌داری فاطمه (س) دارد.

تنها کلمات و عباراتی محدود از رسول الله (ص) و برخی معصومین علیهم السلام در دست است؛ بدین ترتیب درباره خانه‌داری، نگهدار فرزندان فاطمه (س) شرح چندانی نیست، کتابها و نوشته‌ها بیشتر حاوی پیامها و سخنان رسول الله (ص) است و اصولاً آنچه تاکنون درباره خاندان عصمت و طهارات گزارش شده قادر به شرح چگونگی وجود و صفات آن کواکب درخشان نیست خصوصاً درباره بانوان از این خاندان و نقششان در زندگی خانوادگی و اجتماعی؛ تنها از موجز نوشتارها در مناقب و فضایل زهرا (ص) و حرکتهای آن بزرگ بانوی اسلام می‌توان برداشتهایی داشت و آنها را به خصایص و عملکرد فرزندان پیوند داد.

نگهداری و تربیت فرزند

فرزند آئینه تمام نمای والدین بویژه مادرست. در دسترس‌ترین الگوی هر طفل و

هر فرد نزدیکترین افراد به او هستند؛ آنان که کودک اوقات و ایامش را با آنها می‌گذرانند. پدر و مادر که با فرزندان خود خانواده - کوچکترین واحد اجتماع - را تشکیل می‌دهند، تأثیر پذیریشان از یکدیگر بسیار زیاد است خصوصاً فرزندان که تازه شکل می‌گیرند، احوال، آداب، رفتار و کردار مادر و پدر در خلق و خویشان بسیار مؤثر است. بدین ترتیب مکتب فاطمه (س) بهترین الگو و سرمشق برای فرزندان است.

زهرا (س) در مکتب رسول الله (ص)، در خانه پیامبر خدا و بهترین گوینده و مفسر کلام الهی رشد و نمو کرد و عالیتین مربی بشریت او را پرورش داد و او را با حقایق آشنا ساخت و به تربیت الهی متخلق کرد و زهرا (س) در سایه این تربیت و هدایت سرآمد زنان هم عصر خود بود.

فاطمه (س) تربیت را امری سازنده و نجات بخش بشر می‌شناخت، او می‌دانست که رمز ترقی و انحطاط فرد و جامعه تربیت صحیح است.

او با تغییرات حالات روحی و عملی مردم اطرافش تحت هدایت و رهبری پدر بزرگوارش دریافت که جامعه‌ای پیشرفته است که تربیت درست داشته باشد و قومی منحط به حساب می‌آید که تربیتش فاسد باشد و می‌دانست که مادر، زمینه سعادت و شقاوت فرزند است، زیرا خود، فرزند زنی بود که اولین ایمان آورده به نبی اکرم (ص) بود.

آن حضرت بر این دیدگاه که "غفلت در تربیت موجب صدمه‌ای عظیم بر فرد و جامعه است" اشراف کامل داشت، به ویژه دوران حردسالی که نو نهال همچون شاخه تر و تازه قابل انعطاف است و هرگونه رفتار، گفتار و حرکتی در او اثر می‌گذارد. با این دید، خود را وقف زندگی فرزندان و تربیت و سازندگی آنها حفظ خانواده کرد و پیوسته کلمات گهر بار پدر گرامی اش را با جان و دل پذیرا بود که فرمود: "اکرموا اولادکم و احسنوا آدابهم فرزندان خود را احترام کنید (بزرگ شمارید) و

آنها را نیکو تربیت کنید. نیز فرمود: "أدبوا اولادکم فانکم مسؤولون بچه هایتان را تربیت کنید که مسؤولید (کلینی، ۶، ر ۵۰).

بدین سبب هنگامی که در آغاز ازدواجش، رسول خدا(ص) کارها را بین او و همسرش تقسیم فرمود، فاطمه(س) خانه داری و مسؤولیت آن را تقبل کرد، زیرا که همسر داری و نگهداری از فرزندان را امر بسیار مهم و وظیفه اصلی خویش می دانست.

زهرا(س) از مواعظ و حکمت های پدر بزرگوارش درسها گرفت و می دانست که در تربیت فرزندانش مسؤول است زیرا رسول الله(ص) فرموده بود:

أَلَا كَلُّكُمْ رَاعٍ وَ كَلِّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ ... فَالْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ عَلَى أَهْلِ بَيْتِ بَعْلِهَا وَ وُلْدِهِ وَ هِيَ مَسْئُولَةٌ

عنهم... (مجموعه ورام: ج ۱، ص ۶؛ الحدیث: ص ۳۴۸). آگاه باشید که همه شما فرمانبر و همه شما مسؤول هستید در برابر زیر دستانتان ... و زن نگهدارنده اهل بیت، همسر و فرزندان است و در قبال آنها مسؤول است.

فاطمه(س) همسر و همپای علی(ع) در تربیت و آموزش فرزندان بود و می دانست معنای عبارتی که امیرالمؤمنین(ع) فرموده بود: "وَلَدُ السُّوءِ يَهْدِمُ الشَّرْفَ وَ يَشِينُ السَّلْفَ" فرزند بد آبرو و شرف خانواده را از بین می برد و مایه ننگ و رسوایی پیشینیان خود می شود. نیز فرمود: «ولد السوء يعر السلف و يفسد الخلف» فرزند بد، گذشتگان را آلوده و آیندگان را تباه می کند(آمدی، ص ۸۵۳).

زهرا(س) برترین زنان عالم و سرور زنان بهشت بود و در توجه به اطفالش و پرورش روح و شخصیت و وجود آنها اهتمام فراوان داشت، در عمر بسیار کوتاهش خداوند چهار فرزند به او عطا فرمود و پنجمی آنها را در راه حمایت از ولایت از دست داد.

از وظایف سنگین زهرا(س) نگهداری و تربیت فرزند - بچه داری - بود. کلمه

بچه داری شاید بنظر برخی افراد، کوتاه و عملاً سبک باشد و محدود به تغذیه، نظافت و شستن لباسها دانسته شود. اما اساس بچه داری، تربیت و پرورش فرزند است - تربیت و پرورش یک انسان - که اسلام بر آن تکیه فراوان دارد و شخصیت آینده کودک را در پرتو آموزش، تربیت و پرورش و مراقبت مادر و پدر می‌داند.

تمام حرکات و افعال و گفتار مادر و پدر در روح حساس و لطیف فرزند تأثیر می‌گذارد و نقش می‌بندد و پدر و مادر موظفند که با دقت مواظب آینده فرزندشان باشند تا جگر گوشه‌شان نیک بخت بار آید و فاسد و بدبخت نشود. مادر با حالات، روحیات و رفتارش چنان در فرزند اثر دارد که رسول الله می‌فرماید: **السعيد سعيد في بطن أمه و الشقي شقي في بطن أمه**^(۱) (مجلسی، ۴۶/۳، حقی برسوی، ۱/۳۴) فرد نیکبخت در شکم مادرش نیک بخت است و بدبخت از شکم مادر بدبخت است. این حدیث نشانگر تأثیر حالات و آداب و رفتار و تغذیه مادر در دوران بارداری است که تحقیقات امروز تا حدی به این مطلب رسیده است. هنگامیکه سیگار کشیدن مادر در جنین بسیار اثر منفی دارد، چگونه می‌شود که حالات و روحیات و عبادتش در جنین مؤثر نباشد؟؟ باید گفت که حالات روحی مادر، آرامش یا عدم آرامش او در عصبی شدن یا نشدن جنین و پرورش آن بسیار مؤثر است؛ این مطلبی است که علم پزشکی امروز نیز به آن رسیده است.

صدیقه کبری (س) چون تربیت یافته دامن وحی و بزرگ بانوی اسلام خدیجه

۱- شیخ بهایی در کتاب «الاربعین حدیث» ذیل احادیث موضوعه، بخش دوم حدیث را اعلام کرده است زیرا جعلی بودن حدیث با فهم جبری بودن سعادت و شقاوت که از معنای ظاهری این روایت برداشت می‌شود، حاصل شده است. لکن اگر این حدیث بدینصورت معنا شود که سلامت روح و جسم جنین به سلامت روح و جسم مادر بستگی دارد و در نتیجه انسان سالم و نیک بخت از نظر روحی و جسمی در شرایط سالم متولد می‌شود، صحت چنین حدیثی بعید نیست.

کبری (س) بود می دانست که چگونه شیر مادر، بوسه ها و نوازش او در روحیه حساس فرزند اثر دارد (ر.ک: مجلسی، ۲۸۲/۴۳). زهرا(س) می دانست که مادر و پدر در برابر اسلام و تعلیمات نبی اکرم (ص) مسئولند فرزند یا فرزندان مؤمن، از جان گذشته، مدافع اسلام و حق به جامعه تحویل دهند، چون اخبار آینده را از دهان مبارک رسول الله (ص) شنیده بود می دانست که باید فرزندان تربیت کند، چون حسن(ع) که در موقع حساس برای حفظ منافع اسلام و پایمال نشدن زحمتهای رسول خدا(ص) و علی (ع) صبر و سکوت اختیار کند تا بوسیله آن عوام فریبی و ظاهر سازی معاویه را آشکار سازد. و نیز حسینی پرورد که از دین دفاع کند و با ظلم و فسق مبارزه نماید و مسلمانان را از فساد و گمراهی نجات دهد و هدایت کند و برای بیداری آنها جان خود و عزیزانش را فدا کند. و دخترانی چون زینب و ام کلثوم پرورش دهد تا با صبر و استقامت و ایراد سخنرانی، دستگاه ظلم را رسوا و مردم را از خواب غفلت بیدار کنند.

فاطمه (س) از پدر گرامی اش - که در حال نماز حسن یا حسین بر پشت حضرت(ص) سوار می شدند(مجلسی، ۲۸۳/۴۳ و ۲۹۶، ابن اثیر، ۱۷/۲) - آموخته بود که به فرزند باید محبت و مدارا کرد و می دانست که تقویت روح بشردوستی و علاقه به هم نوع، امید به زندگی، حس همکاری، شجاع بودن و اتکا به نفس داشتن، دارا بودن قدرت تصمیم گیری و همه و همه در پرتو نوازش، محبت و علاقه حقیقی و احترام به فرزند در او بوجود می آید. آن حضرت هنگام بازی با اطفالش به آنها درس شجاعت و دفاع از حق و پرستش خدای یکتا را می داد و آنگاه که حسن (ع) را بالا و پایین می انداخت می فرمود: "اشبه اباک یا حسن و اقلع عن الحق الردن و اعبد الهأ ذا مینن و لا توال ذا الاحن" (مجلسی، ۲۸۶/۴۳) حسن جان مانند پدرت باش و ریسمان را از گردن حق بردار و خدایی که بر همه منت دارد - احسان کننده است - را پرستش کن و با دشمن کینه توز دوستی کن.

زهرا(س) آگاه است که بچه بیش از هر کس و هر چیز برای رفع حوائجش به مادر نیاز دارد بهمین سبب روزی که بلال - مؤذن رسول الله (ص) - برای دادن بدهی خود نزد آن حضرت رفت، فاطمه(س) را در حال آرد کردن و فرزندش حسن را در کنار آسیاب در حال گریه کردن، دید. گفت: کدام کار را برایت انجام دهم؟ بچه را بگیرم یا آرد کنم؟ زهرا فرمود: "من بچه را به عهده می‌گیرم". سپس بلال آسیاب را گرفت و به این دلیل دیر به مسجد رسید. پیامبر(ص) به بلال فرمود: "به او رحم کردی خدا به تو رحم کند" (مجلسی، ۷۶/۴۳).

۱- تغذیه کودکان

فاطمه (س) می‌داشت که شیر مادر تنها غذای لازم و کافی برای نوزاد است و اثر این شیر در وجود فرزند بسیار است لذا چون توان سیر کردن فرزند خود را نداشت حسن (ع) را به ام ایمن^(۱) (ابن سعد، ۲۲۴/۸-۲۲۶، مجلسی، ۲۰۴/۴۳، غروی نایینی، ۴۷). و حسین (ع) را به ام الفضل^(۲) (ابن سعد: ج ۸، ص ۲۷۸؛ صدوق: ج ۲، ص ۳۶۳؛ ابن اثیر، ج ۲، ص ۱۴؛ غروی نایینی: ص ۹۰) می‌سپارد تا عهده دار امر شیر دادن به آنها باشند، دو بانویی را بر می‌گزینند که در ایمان، تقوا، صداقت و فضیلت سرآمد بودند و پیامبر اکرم (ص) ایشان را مدح و از اهل بهشت خطاب فرموده بود^(۳).

۱- ام ایمن مولایه و حاضن رسول الله که در جنگها همراه پیامبر شرکت داشت و آن حضرت وی را از اهل بهشت نامیده بود، وی در خدمت رسول خدا(ص) و حضرت زهرا(س) بود.

۲- خواهر میمونه زوجه رسول خدا، اسماء بنت عمیس و سلمی همسر حمزه سیدالشهداء و همسر عبدالمطلب و اول زنی بود که پس از حضرت خدیجه در مکه اسلام آورد. پیامبر به دیدارش می‌رفت و او را مورد ستایش قرار می‌داد. ابن اثیر حسین را حسن نوشته و این مطلب را ذیل نام امام حسن (ع) نوشته است.

۳- ر.ج: الطبقات الكبرى: ۲۲۴/۸ - ۲۲۶ و ۲۷۸

استفاده از غذای حلال و پاک که در جسم و روح انسان اثر دارد یکی دیگر از نکات بسیار مهم است که پدر و مادر باید در آن دقت کنند. زهرا و همسرش علی بن ابی طالب علیهما السلام هرگز لقمه ناپاک نخوردند؛ علی (ع) کشاورزی می‌کرد و زحمت می‌کشید و عرق می‌ریخت و از حاصل آنها می‌خورد و به فرزندان خود می‌خورانید.

۲- گفتار با فرزندان

سخن گفتن محبت آمیز و مؤدبانه نشن مؤثری در شخصیت و بزرگی روح کودک دارد، سلام را بصورت صحیح ادا کردن و پاسخ کامل آن را کامل گفتن از آداب اسلام است. رفتار مؤدبانه پدر و مادر با یکدیگر و رعایت احترام بهترین آموزش برای فرزندان است، چگونگی صحبت کردن حسنین علیهما السلام با مادر و پاسخ زهرا (س) و نحوه مکالمه آن حضرت با همسرش و احترام گذاردن به بزرگتر و کسب اجازه، از حدیث شریف کسا آشکار است که می‌فرماید: "... و اذا بولدی الحسن قد اقبل و قال السلام علیک یا أمّاه فقلت و علیک السلام یا قرّة عینی و ثمرة فؤادی ... فاقبل الحسن نحو الکساء و قال السلام علیک یا جدّاه یا رسول الله أتأذن لی ان ادخل معک تحت الکساء فقال و علیک السلام یا ولدی و یا صاحب حوضی قد اذنت لک ... فاقبل عند ذلک ابو الحسن علی بن ایطالب و قال السلام علیک یا بنت رسول الله فقلت و علیک السلام یا ابوالحسن و یا امیرالمؤمنین ... " (قمی، ص ۱۱۲۹) ... ناگاه فرزندم حسن وارد شد و گفتم: ای مادر سلام بر شما، گفتم: سلام بر تو ای روشنی چشم من و میوه دل من ... حسن بطرف عبا روی آورد و گفتم: سلام بر شما ای جد بزرگوار ای رسول خدا، آیا به من اجازه می‌دهید که با شما زیر عبا قرار بگیرم؟ (رسول الله) فرمود: سلام بر تو ای فرزندم و ای صاحب حوض من به تحقیق اجازه دادم ... سپس ابو الحسن علی بن ابی طالب وارد شد و گفتم سلام بر تو ای دختر رسول خدا و گفتم بر شما سلام

باد ای ابوالحسن ای امیرالمؤمنین ...

ادب و احترام در گفتار خانواده فاطمه (س) نمایان است. استناد از کلمات محبت آمیز و مؤدبانه سبب محبت و صفای بیشتر خانوادگی می شود، حسنین علیهما السلام از جد بزرگوارشان اجازه ورود گرفتند، ایشان اینگونه احترام و ادب را از گفتار و رفتار مادر و پدر خود آموختند. حتی در گفتار نسبت به یکدیگر نیز ادب و احترام را رعایت می کردند، که امام باقر می فرماید: "ما تکلم الحسین بین یدی الحسن اعظاماً له" (ابن شهر آشوب: ج ۳، ص ۱۶۹؛ مجلسی: ج ۴۳، ص ۳۱۹) امام حسین (ع) جز با احترام نزد امام حسن (ع) صحبت نمی کرد.

۳- صداقت و درستی

صداقت و درستی از زیبنده ترین خصلتهای انسانی است. صدق وصفی است که تمام فضایل علم و عمل را دربر می گیرد، ممکن نیست کسی دارای صداقت باشد و عفت، شجاعت، حکمت و عدالت، چهار ریشه اخلاق فاضله را نداشته باشد؛ چون آدمی بغیر از اعتقاد و قول و عمل، چیز دیگری ندارد و وقتی بنا بگذارد که جز راست نگوید، ناچار می شود این سه چیز را با هم مطابق سازد، یعنی انجام ندهد مگر آنچه را که می گوید، و نگوید مگر آنچه را که معتقد است و گر نه دچار دروغ می شود.

پس اگر اذعان به حق کرد و برحسب فرض بنا گذاشت که جز راست نگوید، دیگر اظهار مخالفت نمی کند، تنها چیزی را می گوید که بدان معتقد است و تنها عملی را انجام می دهد که مطابق گفتارش است، در این هنگام است که ایمان خالص و اخلاق فاضله و عمل صالح همه با هم برایش فراهم می شود. کودک این صفتها را از مربی و خصوصاً مادر و پدر فرا می گیرد و به آن خو می کند، پس نه تنها داشتن صداقت و درستی سبب آرامش و آسایش است بلکه از ضروری ترین صفات برای

مادر و پدر یا مربی می‌باشد. زهرای اطهر(س) در صداقت و راستی سرآمد مردم بود که عایشه درباره‌اش گفت: «کسی را راستگوتر از فاطمه ندیدم مگر فرزندانش را» (ابن عبدالبر: ج ۴، ص ۱۸۹۶؛ مجلسی: ج ۴۳، ص ۲۵ و ۶۸). چنین مادری، چنان فرزندانی تربیت می‌کند.

۴- رعایت حق دیگران و نظم

یکی از موارد مهم تربیت، آموختن رعایت حق دیگران و نوبت افراد است که پدر و مادر از دوران طفولیت باید به بچه بیاموزند تا هنگامی که وارد اجتماع می‌شود حقوق دیگران را محترم شمارد و حق دیگران را ضایع نکند و نپندارد که می‌تواند با زورگویی حقوق دیگران را پایمال کند و فقط بفکر خویش باشد.

در خانه فاطمه (س) هم این مطلب بسیار در نظر گرفته می‌شد، چنانکه همسرش می‌فرماید: روزی پیغمبر اکرم (پدر فاطمه) در منزل ما بود که حسن آب خواست، رسول خدا قدری شیر دوشید و به حسن داد. حسین از جای برخاست تا کاسه شیر را از حسن بگیرد، اما پیامبر(ص) مانع وی شد. فاطمه (س) گفت: یا رسول الله! گویا او - حسن - را بیشتر دوست می‌دارید. حضرت (ص) فرمود: ما هو بأحبهما الی و لکنه استسقی اول یعنی: او را بیشتر دوست ندارم لکن او اول آب خواست (مجلسی: ج ۴۳، ص ۲۸۳).

سلمان گوید: فاطمه مشغول آرد کردن جو بود و حسین از گرسنگی گریه می‌کرد، گفتم ای دختر رسول خدا چرا از فضا کمک نمی‌گیری؟ زهرا(س) گفت: پیامبر(ص) فرموده: یک روز کار مال فضا و یک روز مال من، او دیروز کار کرده است (همانجا: ص ۲۸).

سعادت و مال اندیشی

فاطمه (س) مانند هر مادری خواستار سعادت و نیک بختی فرزندانش بود لذا روزی حسن و حسین علیهما السلام را خدمت رسول خدا (ص) برد و عرض کرد: یا رسول الله! حسن و حسین فرزند شما هستند، چیزی به ایشان عطا فرما. پیغمبر (ص) فرمود: هیبت و سیادت خودم را به حسن بخشیدم و شجاعت وجودم را به حسین دادم (مجلسی: ج ۴۳، ص ۲۶۳). نیز چون به آینده فرزندانش و روزهای بی مادری آنها می اندیشید در آخرین لحظات حیات به همسرش توصیه کرد که برای راحتی بچه‌ها با خواهرزاده خودش - امامه ازدواج کند (همانجا، ص ۲۱۸) و برای آنکه بچه‌ها دچار نگرانی نشوند از امیرالمؤمنین می خواهد که یکشب را در کنار فرزندان و یکشب را با همسر آینده‌اش باشد.

ساده زیستی و صبر و قناعت

حرکات و افعال مربی، بویژه مادر و خصلتهای او در فرزند اثر بسزایی دارد. صرفه جویی، حرام نکردن نعمت‌های خدا و ساده زیستی فاطمه (س) برغم داشتن امکانات - فاطمه دختر پیامبر اکرم (ص) دختر رهبر مسلمانها و سید بطحاء و بزرگ و سالار مکه و مدینه - که اگر می خواست همه چیز برایش فراهم می شد؛ الگویی است برای فرزندانش. اگر زهرا (س) مستمندان را اجابت نمی کرد و در آغاز جوانی (نو جوانی) در شب عروسی که هر عروسی آرزوی پوشیدن لباس عروس دارد، پیراهن عروسی را به فقیر داد که خود این خصلت نیکو را از پدر آموخته بود؛ درباره حسن (ع) نمی خواندیم که:

- بسیار با سخاوت و بخشش بود و اموالش را با خدا بارها قسمت می کرد (عوالم العلوم: ج ۱۶، باب زهد و جوامع مکارم اخلاقه).

- اموالش را آنقدر در راه خدا داد که هنگام رحلت مدیون بود^(۱) (مجلسی: ج ۴۳، ص ۳۲۱).

ابن اثیر - از دانشمندان اهل سنت - درباره آن حضرت (ع) می نویسد: حسن فردی حلیم، کریم و با زهد بود و چنان با تقوا بود که ملک و دنیا را به عشق آنچه نزد خداوند است رها کرد (ابن اثیر: ج ۲، ص ۱۸).
درباره حسین (ع) آمده است:

- بسیار صدقه می داد (ابن اثیر: ج ۲، ص ۲۷).

- اموالش را چنان در راه خدا صرف کرد که هنگام رحلت مدیون بود (مجلسی: ج ۴۳، ص ۳۲۱).

- مهمان را اکرام و درخواست کننده را عطا می کرد و به امور فقرا رسیدگی می نمود (قمی، نفس المهموم: ص ۲۱). و زینب (س) در جود و سخا سرآمد زنان زمان خویش بود (غروی نایینی: ص ۱۹۴).

اگر زهرای مرضیه (س) تنها قرص نان قوت خود را پس از سه روز روزه در راه خدا به فقیر نمی داد حسنین علیهما السلام و فضا هم چنان نمی کردند، عمل مادر بود که حسن و حسین را بخشنده، کریم و بزرگوار پرورش داد؟

اگر تحمل سختی و زحمت و مرارتها همچون حمل مشک آب و آرد کردن گندم و پختن نان و کلیه وظایف خانه داری و بچه داری را فاطمه (س) تحمل نمی کرد، زینب (س) چگونه بار طاقت فرسای جمع کردن یتیمان و زنان بی سرپرست کربلا و

۱- تذکر: فاطمه (س) هنگام رحلت وصیت فرمود که املاکش و فرایند و درآمد آن برای امیرالمؤمنین و پس از آن حضرت برای حسن و پس از وی برای حسین علیهم السلام باشد (بحار الانوار: ۲۳۵/۴۳). این خبر - که ایشان هنگام شهادت مدیون بودند - گویای میزان سخاوت حسنین است که چنان در راه خدا می بخشیدند که هنگام شهادت مدیون بودند.

مراقبت از بیمار را در صحرای بی پناه تحمل می کرد؟
 هنگامی که آذوقه‌ای در خانه نداشتند، فاطمه (س)، به همسرش چیزی
 نمی گفت. امیرالمؤمنین پرسید چرا چیزی نگفتی، فاطمه گفت: کان رسول الله (ص)
 نهانی أن أسألک شیئا فقال: لا تسألین ابن عمک شیئا ان جائک بشی و الا فلا
 تسألیه (مجلسی، ۳۱/۴۳). پیامبر از اینکه چیزی از تو بخواهم مرا نهی فرمود. این
 صبر و تحمل زهرا (س) درس زندگی و مدارا با همسر بود برای زینب
 علیهما السلام.

علی (ع) فرمود: جز تکه پوست گوسفندی که با فاطمه در شب بر آن آرام
 می گرفتیم و شتر آبکش بر آن علف می خورد چیز دیگری نداشتیم^(۱). زهرا (س)
 چنین روزگار گذراند تا دخترش زینب از مال و زینت و آسایش منزل همسر چشم
 پوشید و رهسپار بیابانها شد (غروی نایینی، ص ۱۹۴).

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی

عبادت و انس با قرآن

زهرا (س) بهترین و عالیترین اخلاق و فضایل و کمالات اسلامی را در رسول
 الله (ص) مشاهده کرد و در دامن آن بزرگوار پرورش یافت و با اخلاق اسلامی کاملاً
 آشنا گردید و گوشش از همان آغاز کودکی با قرآن مأنوس بود و پیوسته با کلام الهی
 انس داشت و حقایق و معارف اسلامی را از منبع اصلی دریافت می کرد. چنین
 مادری همین انس و درک را به فرزندان خود منتقل می کرد و این نزدیکی برای آن
 بزرگواران هم بوجود آمد زیرا که از طفولیت شاهد الفت مادر با کتاب آسمانی و
 عبادات او بودند و مادر به آنها تعلیم می داد و این انس فرزندان در احوالاتشان
 آشکار شد، آنجا که حسین (ع) شب عاشورا همه شب را به تلاوت قرآن و مناجات

۱. مناقب آل ابی طالب، ج ۲، ص ۹۶ فصل فی المسابفة بالزهد و الفناعة

و استغفار و دعا و تضرع پرداخت و نیز سر بریده اباعبدالله (ع) بر سر نیزه شروع به تلاوت قرآن کرد (منفید، ۲۱۵ و ۲۱۶).

امام حسن (ع) فرمود: ماکان فی الدنيا أعبد من فاطمة، کانت تقوم حتی تتورم قدمها. یعنی: در دنیا کسی عابدتر از فاطمه نبود، آنقدر می ایستاد تا پاهایش متورم می شد. نیز فرمود: مادرم فاطمه در محرابش بسیار عبادت می کرد و شنیدم که پیوسته برای همه مؤمنین و مؤمنات دعا می کرد جز خویشتن (مجلسی: ج ۴۳، ص ۷۶ و ۸۲؛ محلاتی: ج ۱، ص ۱۷۹) و امام صادق از پدرانش از فاطمه دختر امام حسین از امام حسن (ع) نقل می کند که فرمود:

رأيتُ أُمِّي فاطمة قامت في محرابها ليلة الجمعة فلم تنزل راحةً و ساجدةً حتى انفجر عمود الصبح (اربلی: ج ۲، ص ۹۶) یعنی: فاطمه مادرم را دیدم که در محرابش شب جمعه ایستاده بود و همچنان رکوع و سجود می کرد تا سپیدی صبح آشکار شد.

اثر همان عبادت‌های مادر بود که امام علی بن الحسین (ع) درباره پدرش فرمود: امام حسین (ع) روز و شب هزار رکعت نماز می خواند (قمی، نفس المهموم: ص ۲۱۱؛ ابن عبدربه: ج ۳، ص ۱۶۹). عبادت بسیار و روزه گرفتن و نماز خواندن کثیر امام حسین (ع) که ابن اثیر متذکر شده (ابن اثیر: ج ۲، ص ۲۷) را از مادر و پدرش آموخته بود. عبادت مادر و سه روز پیاپی روزه بودن مطلبی بود که در ذهن حسنین جای گرفته بود و آنها در طول عمر خود چنین بودند.

دعا کردن برای مسلمانان و به فکر دیگران بودن، یکی دیگری از آموزه‌های حضرت زهرا (س) برای فرزندان است.

روزی امیرالمؤمنین به سبب خستگی و رنج زهرا (س) از کارهای منزل، ایشان را تشویق فرمود که نزد رسول ا. (ص) بروند و خدمتکاری طلب کنند... پیامبر (ص) بجای دادن کنیزی به ایشان ذکر تسبیح را به آنها آموختند و آنها هم راضی شدند. علی (ع) فرمود: نزد رسول ا. برای درخواست دنیا رفتیم، حق تعالی ثواب آخرت

بما عطا کرد (مجلسی، ج ۴۳، ص ۸۵).

پذیرش ذکر و تسبیح بجای داشتن کمک و خدمتکار جهت کارهای سخت و پر مشقت زهرای مرضیه (س) بود که زینب (س) در شب یازدهم محرم پس از حوادث روز عاشورا برای تحمل رنجها و بلاها و گرفتاریهایی که در پیش داشت، نماز شب خواند و برای استعانت به ذکر و نماز پرداخت. امام سجاده (ع) در بازه آن حضرت (س) فرمود: "در آن شب دیدم عمه‌ام در جامه نماز نشسته و مشغول عبادت است" (محلاتی: ج ۳، ص ۶۲). زینب (س) در خضوع، خشوع، عبادت و بندگی وارث مادر گرامی و پدر بزرگوارش بود، اکثر شبها را به تهجد صبح می‌کرد و دائماً قرآن تلاوت می‌فرمود (محلاتی: ج ۳، ص ۶۲).

حد عفاف و حجاب

از امام علی (ع) نقل شده است که فرمود: روزی نزد رسول خدا (ص) بودیم که فرمود: چه چیزی برای زنان بهتر است؟ همه از پاسخ وا ماندیم تا متفرق شدیم، نزد فاطمه رفتیم و او را از گفته پیامبر (ص) آگاه کردم و گفتم که هیچ یک از ما جواب آن را نمی‌دانست، فاطمه گفت: من می‌دانم. بهترین چیز برای زنان آنست که مردها (نامحرم) را نبینند و مردها (نامحرم) آنها را نبینند. امام (ع) می‌فرماید: نزد رسول الله برگشتم و گفتم: ای رسول خدا از ما پرسیدید که چه چیزی برای زنان بهتر است، جواب را بشنوید. پیامبر (ص) فرمود: چه کسی به تو این خبر را گفت؟ گفتم: فاطمه. پیامبر خشنود شد و فرمود: "ان فاطمة بضعة منی" (اربلی: ج ۲، ص ۹۴). فاطمه (س) این اصل را معتقد است و به فرزندان خود، خصوصاً دخترانش در طول حیات خویش و به همه زنان و دختران مسلمان آموزش می‌دهد. بهمین سبب بود که در گزارش حال ام کلثوم آمده است: هنگامی که حضرت زهرا (س)، دارفانی را وداع گفت، ام کلثوم - که پنج سال بیش نداشت - برقی به صورت انداخت و

عبایی که دامن آن بر زمین می کشید، بر سر کشید و با ناله گفت: «یا اَبْتَاهُ یا رَسولَ اللّٰهِ اَلْاَنَ حَتَّاهُ فَتَد ناک فَتَد اَلْاَنَ لِقاءَ بَعْدَهُ اَبْداً» (مجلسی: ج ۴۳، ص ۱۹۲). یعنی: ای پدر، ای پیامبر خدا! حقیقتاً الآن مانند زمان از دست دادن شماست. دیگر دیداری (میان ما و مادرمان تا قیامت) نخواهد بود.

عفت و طهارت، اخلاق فاضله و مقام زهرا (س) چنان بود که دوست و دشمن هنگامی که می خواستند امام حسن و یا امام حسین علیهما السلام را به یکدیگر معرفی کنند، می گفتند: "این پسر فاطمه است" (ابن شهر آشوب: ج ۳، ص ۱۸۶؛ مجلسی: ج ۴۳، ص ۳۴۵).

حمایت از ولایت و دفاع از حق

داد خواهی و دفاع از حق و ارث غصب شده زهرا (س) بود (بلاغات النساء، ص ۲۳؛ شرح نهج البلاغه، ج ۴، ص ۸۷) که دخترش زینب در بارگاه یزید و ابن زیاد از حریم پیامبر (ص) دفاع کرد (ابن طغوز، ص ۲۰؛ امین، ج ۷، مجلسی، ج ۴۵). حمایت از ولایت که منجر به شهادت زهرا (س) گردید، سرمشق زینب بود که از مال و زینب و آسایش منزل همسر چشم پوشید و برای حمایت از امامش و انجام وظیفه به همراه پسرانش در کنار رهبر و پیشوایش رهسپار بیابانها شد تا رسالت خویش را به انجام رساند.

سخنان و خطبه های زهرا (س) اطهر در مسجد مدینه و در مجالس بزرگان آن شهر و دیدار با زنان صحابه بود که چنان زینبی پرورش داد که با سخنان و خطبه های قوی و تکان دهنده اش بازار و بارگاه کوفه (مجموعه الخطب الداویه فی وجه یزید بن معاویه، ص ۱۲) و دربار شام را به لرزه و وحشت انداخت (همان، ص ۲۰) و مسلمانها را از خواب غفلت بیدار کرد.

شهامت و شجاعت فاطمه (س)، یک زن، در برابر جمع مردان در مسجد، در

برابر خلیفه غاصب و اطرافیان او و سران اصحاب و یاران سابق پیامبر (ص) بود که مشابه آن را مقابل معاویه در مسجد از امام حسن (ع) دیدیم و در کلام حسین (ع) به فرستادگان مخصوص یزید و نئی بیعت یزید در برابر والی مدینه و همانند آن را در پایداری و استقامت زینب در دربار ابن زیاد و یزید مشاهده کردیم^(۱).

نوشته‌اند که زهرا (س) هر روز برای گریستن در سوگ پدر گرامی اش به بیت الاحزان می‌رفت و حسنین علیهما السلام را همراه خود می‌برد. باید بگوییم که گریه فاطمه (س) برای از دست دادن رسول خدا (ص) و انتطاع وحی و در غصه دوری از پیامبر و حق غصب شده ولایت و مسیر انحرافی خلافت بود. آن حضرت (س) دو فرزند خود را همراه می‌برد تا در غم او شریک باشند و این فقدان را عمیقاً احساس کنند. آنها را می‌برد تا نظاره گر اعمال اصحاب پیغمبر (ص) پس از رحلت حضرتش باشند و بیاموزند که چگونه خود خواهی‌ها و هوا پرستی‌ها می‌تواند بسرعت اصول و حقایق را از بین ببرد و دین را به انحراف بکشد.

صدیقه کبری (س) با آنکه از ضربه در مجروح شده بود و نیاز به استراحت داشت، هنگامی که متوجه شد، علی بن ابیطالب (ع)، همسرش، پسر عمویش، جانشین رسول الله (ص) و بالاخره امامش را چون اسیر به مسجد بردند تا با زور و تهدید از او بیعت بگیرند، بسوی مسجد حرکت کرد و تاریخ می‌نویسد:

"فاطمه زهرا (ع) به مسجد رسید در حالی که دست دو پسر دلبندهش حسن و حسین علیهما السلام را در دست گرفته بود" (آیتی: ص ۳۱۱).

زهرا (س) مجدداً برای داد خواهی، برای دفاع از ولی خدا و برای حفظ اسلام حسنین علیهما السلام را با خود برد تا گواه باشند و در استقامت و دفاع از دین خدا و حق استوارتر و شایسته‌تر گردند. این دو فرزند از مادر و پدر خود آموختند که

۱- اسدالغابه: ۱۹/۲؛ اعیان الشیعه: ج ۷؛ بحار الانوار: ج ۴۵؛ بلاغات النساء: ص ۲۰؛ مقتل الحسین: ۴۰/۲

هرگز نباید تن به ذلت و خواری داد و حرف ناحق را پذیرفت و باید تا آخرین نفس و قطره خون در راه احیاء دین الله مبارزه کرد و این آموزش بود که حسن را پروراند تا با صبر و تحمل خود در برابر معاویه، از نابودی مسلمانان جلوگیری کند و اسلام را حفظ نماید (همو، ص ۷۲). این تربیت بود که حسین را چنان بار آورد که یک تنه و با یاران بسیار اندک در مقابل سپاه ابن زیاد مقاومت کرد و به مسلمانان و همه تاریخ آموخت که در راه اسلام واقعی باید جان فدا کرد و همواره آزاده بود.

فاطمه (س) در آن خطبه در مسجد رسول ا. در برابر اصحاب پیامبر با گفتن: «فاتقوا الله حق تقاته و اطیعوه فیما أمرکم به...» تقوای الهی پیشه کنید آنگونه که حق تقوای الهی است (یعنی از خدا بترسید، ترسیدنی که سزاوار تقوای پروردگار است) و در آنچه شما را بدان امر کرده است (یعنی پذیرفتن امامت و ولایت خاندان ما و اطاعت از ما) اطاعت کنید.

در بخش دیگری از این خطبه، حضرت فاطمه (س) می فرماید: «طاعتنا نظاماً للملّة و امامتنا أماناً من الفرقة» (اربلی، ج ۲، ص ۱۱۰) اطاعت ما را موجب نظم ملت و امامت ما را امان از تفرق و جدایی قرار داد.

در حقیقت از امام زمان خود دفاع کرد، او با طریق مبارزه اش به فرزندانش و به همه زنان و مردان آموخت که ارزشمندترین و گهربارترین وجود در هر دوره امام زمان آن عصر است. با این آموزش بود که زینب (س) تا زمانی که امام حسین علیه السلام زنده بود چون پروانه به دور وجود مبارکش می گشت و پیوسته نگران وجود مبارک آن بزرگوار بود و از بیمار کربلا مراقبت می کرد زیرا می دانست که امام و وصی بعدی، زین العابدین علیه السلام است و در دربار ابن زیاد و یزید مانع از تعرض آنها به امام عصرش گردید.

منابع:

- ۱- آیتی، محمد ابراهیم؛ بررسی تاریخ عاشورا؛ انتشارات امام عصر، قم، ۱۳۸۱
- ۲- آمدی، عبدالواحد، غرر الحکم کلمات قصار امیرالمؤمنین؛ ترجمه محمد علی انصاری
- ۳- ابن اثیر، علی بن محمد جزیری؛ اسد الغابة فی معرفة الصحابة؛ تحقیق علی محمد معوض و عادل احمد الموجود؛ ۷ ج، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۵-۱۹۹۴
- ۴- ابن بابویه، محمد بن علی؛ الخصال؛ علی اکبر غفاری، ۲ ج، قم، جماعة المدرسين ۱۴۳۰
- ۵- ابن شهر آشوب، محمد بن علی؛ مناقب ابن شهر آشوب؛ ۴ ج، قم، مؤسسه انتشارات علامه.
- ۶- ابن طاووس، علی بن موسی؛ اللهوف علی قتلی الطفوف؛ بمبئی، مطبع الحسنی، ۱۳۵۵.
- ۷- ابن طیفور، احمد بن ابی طاهر؛ بلاغات النساء؛ نجف، المكتبة المرتضویه، ۱۳۶۱
- ۸- ابن عبدالبر، یوسف بن عبدالله؛ الاستیعاب فی معرفة الاصحاب؛ تحقیق علی محمد البجاوی؛ ۴ ج، مصر، بی تا.
- ۹- ابن عبد ربه، احمد بن محمد؛ العقد الفريد؛ تحقیق مفید محمد قمیحه؛ بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۰۴.
- ۱۰- اربلی، علی بن عیسی؛ كشف الغمة فی معرفة الائمة؛ ۳ ج، بیروت، دار الاضواء.
- ۱۱- امین، سید محسن؛ اعیان الشیعه؛ تحقیق حسن امین؛ ۱۱ ج، بیروت، دار التعارف للمطبوعات، ۱۴۰۳.
- ۱۲- امینی، ابراهیم؛ بانوی نمونه فاطمه زهرا(ع)؛ تهران، مشعل آزادی، ۱۳۴۹.
- ۱۳- بخاری، محمد بن اسماعیل؛ صحیح البخاری؛ بی جا، بی تا.
- ۱۴- ترمذی، محمد بن عیسی؛ سنن الترمذی؛ به شرح ابن العربی المالکی؛ ۴ ج، مطبعه المصریه الأزهر، ۱۳۵۰-۱۹۳۱.
- ۱۵- حقی بروسوی، اسماعیل؛ روح البیان فی تفسیر القرآن؛ عثمانیه، ۱۱۳۰
- ۱۶- صدوق، محمد بن علی، الخصال؛ علی اکبر غفاری، قم، جماعة المدرسين، ۱۴۰۳ ق.
- ۱۷- طبرانی، سلیمان بن احمد؛ المعجم الكبير؛ تحقیق حمدی عبدالمجید السلفی، ۲۵ ج، قاهره، مكتبة ابن تیمیه، ۱۴۰۴ ق.

- ۱۸- غروی نائینی ، نهلا؛ محدثات شیعه ؛ تهران ، دانشگاه تربیت مدرس ، ۱۳۷۵ .
- ۱۹- قائمی ، علی ؛ در مکتب فاطمه (ع)؛ تهران ، انتشارات امیری .
- ۲۰- قمی ، شیخ عباس ؛ نفس المهموم؛ بیروت ، دار المحجة البيضاء، ۱۴۱۲ - ۱۹۹۲ .
_____ ؛ مفاتیح الجنان .
- ۲۱- کاتب واقدی ، محمد بن سعد؛ الطبقات الكبرى ؛ ۹ج، بیروت ، دار صادر، بی تا.
- ۲۲- کلینی رازی ، محمد بن یعقوب ؛ الکافی ؛ علی اکبر غفاری ، ۷ج ، چاپ سوم ، تهران ، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۶۷۲۳ .
- ۲۴- مجلسی ، محمد باقر بن محمد تقی ؛ بحار الانوار ؛ ۱۰ج، چاپ دوم ، بیروت ، مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۳
- مجموعة الخطب الداوية فی وجه یزید بن معاوية؛ منشورات مطبعة الغری الحديثة، نجف اشرف، ۱۳۸۴ق
- ۲۵- محلاتی ، ذبیح الله ؛ ریاحین الشریعه در ترجمه دانشمندان بانوان شیعه ؛ ۶ج، چاپ پنجم ، تهران ، دار الکتب الاسلامیه ، ۱۳۶۸.
- ۲۶- مفید، محمد بن محمد بن النعمان ؛ الارشاد؛ چاپ سوم ، بیروت ، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات ، ۱۳۹۹ .
- ۲۷- مقرر ، عبدالرزاق ؛ مقتل الحسين او حدیث کربلا؛ چاپ پنجم ، قم ، مکتبه بصیرتی ، ۱۳۹۴